

UDK 327(47:438)»1945—1950«
Pregledni članak

Ratni zločini: Katyn

DRAGO DUJMIĆ
Zagreb, SFRJ

Nedavno je okončan dugi spor koji je bio podijelio svjetsku javnost: jedni su vjerovali njemačkim izvještajima da su za pogubljenje zarobljenih poljskih oficira krivci Rusi, drugi, većina u zapadnom svijetu, da su za to krivi Nijemci. Najzad je SSSR priznao da je krivac tadašnji NKVD, Gorbačov se ispričao Jaruzelskom, predao mu arhivski materijal o Katynu i Jaruzelski položio vijenac na spomenik katynskih žrtava. Da bi se izbjegli eventualni nesporazumi i zamjene imena, treba napomenuti da postoje dva mjesta s jednakim imenom — Katyn i Khatyn. Posljednje je bjelorusko selo u blizini Minska. Tu je SSSR 1969. podigao velik spomenik u znak sjećanja na 136 seoskih stanovnika koje je ubila njemačka vojska. Pravi je Katyn, o kojemu je ovdje riječ, blizu Smolenska, 250 km istočno od sela Khatyna.

Kad su u proljeće 1943. njemačke okupacijske vlasti otkrile masovne grobnice u Katynskoj šumi nedaleko od Smolenska, vijest je odmah prihvatila njemačka propaganda kao dokaz ratnih zločina Rusa.¹

Njemački je radio 13. travnja javio o tome nalazu i pripisao zločin Rusima. Dva dana kasnije moskovski je radio odbio tu krivicu. Britanska i američka vlada povjerovala su ruskom demantiju. BBC je 15. travnja obavijestio o toj izvavi moskovskog radija i nastavio: »Njemačke laži ukazuju na sudbinu koja je zadesila poljske oficire što su ih Nijemci 1941. bili upotrijebili za građevinske radove u susjedstvu.«²

Njemačka je vlada zatim uz dvanaest inozemnih sudskih medicinara pozvala u Katyn i članove poljskoga Crvenog križa a dovela kao svjedoke i neke američke i britanske zarobljenike. Sudski medicinari pregledali su više od stotinu leševa, devet od njih obducirali i utvrdili da su se ubojstva dogodila 1940. godine. Njihov izvještaj, zajedno s dokumentima i izjavama ruskih svjedoka, objavilo je ministarstvo vanjskih poslova Reicha u ljeto 1943. u Bijeloj knjizi: »Službeni materijal o masovnom katynskom umorstvu«, ali je izvan Njemačke držana Goebbelsovom propagandom. Nekoliko tjedana nakon toga objavljivanje uspjelo je Crvenoj armiji ponovo osvojiti Katyn. U studenom 1943. osnovana je ruska Izvanredna državna komisija sa zadatkom da istraži njemač-

¹ Ba-Ma, RW 2/149, 124 (Bundesarchiv-Militärarchiv, Reichs-Wehrmacht, Freiburg).

² *Louis Fitzgibbon*, *Unpitied and Unknown*, London 1975, 18.

ka zvjerstva. Ruski sudski medicinari uputili su se u siječnju 1944. u Katyn i objavili nove obdukcijske nalaze, suprotne onima međunarodne komisije iz 1943.

Slučaj Katyn bio je sastavni dio optužnice na nürnberškom procesu: »U rujnu 1941. ubijeno je 11.000 ratnih zarobljenika poljskih oficira u Katynskoj šumi u blizini Smolenska.«³

Kao dokaz ruski je tužilac pukovnik Pokrovski podnio sudu službene dokumente ruske Izvanredne komisije.⁴ Njemačka se obrana uspjela održati i ruska je katynska optužba prešutno napuštena. Usprkos tome SSSR je sve donedavno odbijao svaku krivicu za ubojstvo poljskih oficira u Katynu.

Prvu obavijest o masovnom ubojstvu poljskih oficira, koji su 1939. pali u rusko zarobljeništvo, Nijemci su bili dobili već 2. kolovoza 1941. u izvještaju o saslušanju ruskoga ratnog zarobljenika Merkulova u kojem se kaže: »Nadalje pouzdano zna da su svi poljski oficiri, koji su u rusko-poljskom ratu 1939. pali u rusko zarobljeništvo, bili strijeljani.«⁵ Tome se iskazu svjedoka tada nije povjerovalo, jer leševi nisu bili nađeni, iako je Katynska šuma od rujna 1941. bila u području okupiranom od Nijemaca. Tek u veljači 1943. njemačke su okupacijske vlasti saznale o masovnim grobovima na osnovi sve brojnijih glasina koje su kružile među mjesnim stanovništvom.

Zbog lošeg vremena iskapanja su mogla početi tek u travnju 1943. Do lipnja, kad je ljetna vrućina onemogućila daljnja iskapanja, nađena su 4143 leša. Dr Johannes Conrad, glavni sudac u središnjoj grupi armija, uputio se osobno u Katyn i pod zakletvom saslušao velik broj svjedoka. Rus Parfeon Kiseljev izjavio je 27. veljače i ponovo 18. travnja 1943: »U proljeće 1940. četiri do pet tjedana dovozili su kamioni na njima natovarene ljude do te šume [...]. Pucnji i povici muških glasova čuli su se do u moj stan. U okolici nije bila nikakva tajna da je tu NKVD strijeljao Poljake.«⁶

Rus Matvej Saharov posvjedočio je: »Od 1937. do 1941. radio sam na željeznici [...] U travnju 1940. dolazili su teretni vlakovi iz područja Tambova koji su imali prikopčanih pet do šest velikih Pullmannovih zatvoreničkih vagona [...] Kako sam doznao od pratećeg osoblja tih vlakova, uhapšenici su dolazili iz Kozielska [...] Kao ranžirer imao sam priliku da neposredno prisustvujem tome kako su ti ljudi iz vagona bili tovareni na kamione pokriveno ceradama [...] Uhapšenici su imali najviše poljske uniforme i velikim dijelom bili su oficiri. Među civilima mogao sam utvrditi i pojedine svećenike [...] To sam mogao (vrijeme) točno utvrditi iz mojih službenih zabilješki.«⁷ Sudac Conrad dao je 25. lipnja na suđenju u Nürnbergu pod zakletvom ovu izjavu o Katynu:

»Sam sam razgledao iskapanja i utvrdio da su leševi ostavljali isušen, mumificiran dojam; uniforme su se dobro raspoznavale. Svi su leševi imali metak u zatiljku, nekima su bila začepljena usta i svezane ruke. Kod većine leševa nađeni su dokumenti, nakit i novac, tako da su se mogli lako identificirati. Svi predmeti nađeni kod strijeljanih sređeni su i u jednoj prostoriji izloženi za raz-

³ IMT, sv. 1, 58 (Internationales Militär Tribunal, Nürnberg).

⁴ IMT, sv. 7, 469.

⁵ Isto kao bilj. 1.

⁶ Amtliches Material zum Massenmord von Katyn, 1943, 25.

⁷ Isto, 22.

gledanje. Iz nađenih dnevnika i pisama proizlazi da se strijeljanje poljskih oficira moralo dogoditi u travnju 1940; koliko se sjećam, bili su posljednji zapisi u nađenim dnevnicima datirani sa sedmim travnjem.

Te su tvrdnje suglasne i s izjavama niza ruskih željezničkih radnika i seljaka. Na zapovijed vrhovne komande morao sam izjave svjedoka uzeti pod zakletvom.«⁸

Iskapanja su obavljana pod vodstvom profesora Gerharda Buhtza, sudskog medicinara na sveučilištu u Breslauu (danas Wrocław). Kao zaključak utvrdio je: »Nepostojanje najedenosti od insekata ukazuje na to da se ubijanje i zatim zakapanje leševa dogodilo u hladno godišnje doba bez insekata. Iz dokumenata, novčanika, dnevnika i novina nađenih u leševa objektivno proizlazi da su se streljanja dogodila u ožujku, travnju i svibnju 1940.«⁹

Spomenuta međunarodna liječnička komisija od dvanaest sudskih medicinara iz različitih okupiranih i neutralnih zemalja istražila je leševe i svoje rezultate utvrdila u opširnom izvještaju:

»Komisija je u Katynskoj šumi istraživala masovne grobnice poljskih oficira od kojih je do sada sedam otvoreno. Iz njih su do sada iskopana 982 leša, istražena, djelomično obducirana i do 70 posto identificirana. Leševi pokazuju da je jedini uzrok smrti bio metak u zatiljak. Iz izjava svjedoka, iz u leševa nađenih novčanika, dnevnika, novina itd. proizlazi da su se strijeljanja dogodila u mjesecima ožujku i travnju. S tim su u potpunoj suglasnosti u zapisniku opisani nalazi u masovnim grobnicama i na pojedinim leševima poljskih oficira.«¹⁰

Ali je na suđenju u Nürnbergu 1946. prigovoreno načinu rada međunarodne liječničke komisije. Za to je optužnici poslužio dr Markov, docent za sudsku medicinu u Sofiji, koji je bio jedan od dvanaest članova te komisije. Sovjetski tužilac Smirnov saslušao ga je 1. srpnja 1946. Evo što je Markov izjavio: »Bilo je to u travnju 1943. Tada sam radio u institutu za sudsku medicinu [...] Gjurrov me je poslao prvom sekretaru ministarstva vanjskih poslova Šumanovu. On mi je potvrdio da sam pozvan i rekao mi da predstoji istraživanje leševa tisuća poljskih oficira. Odgovorio sam da bi bili potrebni mjeseci da se istraže tisuće leševa. Ali mi je Šumanov rekao da su Nijemci već ekshumirali velik dio leševa i kako sada treba da se s ostalim članovima komisije uputim tamo da vidim što je već učinjeno i kao bugarski predstavnik potpišem već sastavljeni zapisnik [...].

U našoj prisutnosti nije otvoren nijedan novi grob. Pokazano nam je samo nekoliko grobova koji su bili otvoreni već prije našega dolaska [...] Naše jedino djelovanje koje se može označiti kao naučno i sudskomedicinsko istraživanje bilo je seciranje leševa koje je obavilo nekoliko članova komisije, medicinski stručnjaci. Za to je bilo kvalificirano samo sedam ili osam osoba i, koliko se sjećam, bilo je otvoreno samo osam leševa. Svaki od nas secirao je jedan leš s izuzetkom prof. Hajeka koji je secirao dva. Naša daljnja djelatnost u toku ta dva dana sastojala se samo od brzog razgledanja pod njemačkim vodstvom. Bila je to neka vrsta šetnje. Pri tome smo vidjeli otvorene grobove i istodobno nam je pokazan ljetnikovac udaljen nekoliko kilometara od Katyn-

⁸ Friedenspalast/IMT/, br. 1204.

⁹ Isto, kao bilj. 6, 38 i d., 94.

¹⁰ Isto, 117 i d.

ske šume. U tom su ljetnikovcu bili izloženi u vitrinama kojekakvi predmeti i dokumenti. Rečeno nam je da su ti dokumenti i predmeti nađeni u odjeći iskopanih leševa [...].

Dokumenti koje smo u vitrinama vidjeli bili su već prije našega dolaska oduzeti leševima [...] Nismo poduzeli bilo kakvo naučno istraživanje tih dokumenata [...].

Stanje leševa u Katynskoj šumi mogu prosuđivati samo prema stanju leša koji sam ja sam secirao. Na licu mjesta diktirao sam zapisnik o tome što sam utvrdio. Sličan su zapisnik sačinili i ostali obducenti. Nijemci su kasnije taj zapisnik pod brojem 827 objavili u knjizi koju su izdali. Po mojem mišljenju ti su leševi bili u zemlji mnogo kraće vrijeme od tri godine. Po mojem mišljenju leš koji sam obducirao nije bio zakopan duže od jedne do jedne i pol godine prije [...]. Većina članova delegacije koji su obavili seciranje u Katynskoj šumici izveli su svoje zaključke a da se nisu dotakli bitnog pitanja — koliko su dugo bili leševi pod zemljom [...].

Jedini koji je jasno iskazao da su leševi bili tri godine u zemlji bio je prof. Miloslavić iz Zagreba. Ali kad je bila objavljena njemačka knjiga o Katynu, čitao sam njegov zapisnik o tome i stekao dojam da se leš, koji je on secirao, po stanju raspadanja nije razlikovao od ostalih seciranih leševa. To me je navelo na pretpostavku da njegov iskaz kako su leševi bili već tri godine pod zemljom ne odgovara opisu činjenica.¹¹

Da taj Markovljević iskaz o načinu rada međunarodne liječničke komisije nije bio vjerodostojan pokazalo je unakrsno saslušanje Markova koje je obavio dr Stahmer. Svjedok je morao priznati da je komisija osobno saslušala nekoliko ruskih svjedoka, što je prije nijekao; da su u odjeći ubijenih članovi komisije bili našli nekoliko pisama i novina s datumom od prije 22. travnja 1940; da je znao njemački što je također bio zanjekao; da su leševi koje su obducirali bili u grobovima slijepljeni tako te bi bilo nemoguće da tamo leže kraće vrijeme.¹² Promjena Markovljevića mišljenja od onoga danog u zapisniku međunarodne liječničke komisije u njegovo izlaganje pred nürnberškim sudom postaje razumljiva, kad se uzme u obzir da je poslije sovjetske okupacije Bugarske Markov najprije bio uhapšen kao kolaboracionist i zbog svoga sudjelovanja u međunarodnoj liječnikoj komisiji bio izveden i pred narodni sud. Da spasi život, revidirao je svoje zaključke i tvrdio da ih je dao pod prinudom. Na osnovi toga bio je oslobođen 23. veljače 1945.¹³

Švicarski sudski medicinar prof. François Naville sa sveučilišta u Ženevi bio je u rujnu 1946. kritiziran u bernskom parlamentu zbog svoga sudjelovanja u međunarodnoj liječnikoj komisiji. Ali je uvjerljivo obranio nepristranost istraživanja. Najprije je bio odbio da se pridruži komisiji, ali je radi Poljaka odlučio da ipak sudjeluje. Izvijestio je i o razgovorima s liječnicima poljskoga Crvenog križa koji su bili istražili oko stotinu leševa ekshumiranih u njihovoj prisutnosti. Naročito je uvjerljivo bilo svjedočenje prof. Orsosa iz Budimpešte koji je pri obdukciji leša nekoga poljskog poručnika utvrdio stanje koje je ukazivalo na njegovu smrt najmanje prije tri godine.¹⁴

¹¹ IMT, sv. 17, 364 i d.

¹² Isto, 380 i d.

¹³ *Louis Fitzgibbon*, Katyn, London 1975, 94 i d.

¹⁴ Isto, 81 i d.

U godinama 1951—1952. bavio se odbor američkog Kongresa događajima u Katynu. Sudski liječnici, koji su 1943. sudjelovali u međunarodnoj komisiji, bili su, koliko je bilo moguće, pronađeni i ponovo saslušani. Danski sudski medicinar dr. Helge Tramsen, vojni liječnik, opisao je kako je s medicinskog gledišta vrlo nevjerojatno da su mrtvaci tek u jesen 1941 — u vrijeme njemačkog upada u to područje — bili pokopani. Leševi su najmanje dvije godine ležali u zemlji.

Talijanski sudski liječnik V. M. Palmieri sa sveučilišta u Napulju također je potvrdio svoje tadašnje nalaze kao član komisije i istakao da je komisija bila radila bez pritiska i njezini članovi suglasno došli do rezultata da su poljski oficiri bili ubijeni 1940.¹⁵

Sudski liječnik dr. Eduard Miloslavić, 1943. na Zagrebačkom sveučilištu*, ponovio je 13. ožujka 1952. svoj tadašnji sud pred američkim kongresnim istražnim odborom.¹⁶

I već spomenuti švicarski sudski liječnik prof. François Naville potvrdio je rezultate svojih istraživanja.

Saveznički ratni zarobljenici, koje su Nijemci 1943. bili doveli u Katyn, također su dali izjave američkom kongresnom odboru. Pukovnik John van Vliet i kapetan Donald Stewart izjavili su kako su uvjereni da su poljski oficiri strijeljani 1940.

Isto je izjavio poljski poručnik Wladislaw Kawecki koji je po nalogu poljskoga Crvenog križa pregledao poljske grobove u Katynu. Uz to je napomenuo kako mu je, kad je 1947. bio u Italiji, prišao ađutant poljskoga vojnog atašea u Rimu i ponudio mu da za 2000 dolara opozove svoje iskaze iz 1943. i krivicu za strijeljanja poljskih oficira prebaci na njemačku vojsku. U tu svrhu mu je predočio pripremljenu izjavu koja je u svim točkama sadržavala opoziv njegovih tadašnjih iskaza. Ali je on tu ponudu odbio.¹⁷

Ti su primjeri dovoljno reprezentativni za rezultate nepristranog istraživanja američkog kongresnog odbora i za sud slobodne nauke od 1945. dalje, to više što potvrđuju vjerodostojnost tadašnjih neprijateljskih njemačkih tvrdnji.

Pri svakom dosadašnjem spominjanju ruske krivice za Katyn (vjerojatno da se ne bi postavilo pitanje i za Lavov, Vinicu i dr.) Rusi su oštro reagirali diplomatskim notama, protestima i sl. Kad su, npr., u rujnu 1976, na groblju Gunnersburyju u Londonu poljski emigranti podigli obelisk koji bi trebalo da podsjeća na masovna ubojstva za koja su odgovorni ratni zločinci, SSSR je oštro protestirao u Foreign Officeu tako da britanska vlada nije odaslala svoga predstavnika. »Times« je to ovako komentirao: »U trideset godina od završetka rata dovoljno je objavljeno da svakoga koji nije angažirani branitelj SSSR-a uvjeri u to da je masakr uistinu bio počinjen 1940, kad je Katyn bio pod sovjetskom a ne pod njemačkom kontrolom.«¹⁸

¹⁵ Isto, 80 i d.

* Drugi član međunarodne komisije za Katyn sa Zagrebačkog sveučilišta bio je dr. Jurak, strijeljan 1945. poslije oslobođenja.

¹⁶ *New York Herald Tribune*, 14. ožujka 1952.

¹⁷ U. S. House of Representatives »The Katyn Forest Massacre«, Washington 1952.

¹⁸ *U Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18. rujna 1976.